

ԱՆԱԿՏ ՄԵԻԹԱՐՅԱՆ

ՀԱՐՍԱՆԵԿԱՆ ՍՈՎՈՐՈՒՅԹՆԵՐԻ ՄԻՋՆԱԴԱՐՑԱՆ ՄԻ
ՄԵԿՆՈՒԹՅԱՆ ՀՈՒՐԶ(14-ԲԴ ԴԱՐԻ ՎԵՐՋԻ - 15-ԲԴ ԴԱՐԻ ՄԿՋԲԻ ՄԻ ԲՆԱԳՐԻ ՆՈՐ
ՎԵՐԱՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ)

Հարսանեկան ծեսի և ամուսնական սովորությունների մասին վկայություններ ենք գտնում դեռևս V դարի հայ մատենագրության, ինչպես նաև ժողովրդական բանահյուսության մեջ, որտեղ պահպանվել են հեթանոսական շրջանում կատարվող արարողությունների նկարագրության բանավոր նմուշներ:

Քրիստոնեության տարածումից հետո նախաքրիստոնեական ժամանակներից մեզ հասած բոլոր տոներն ու ծեսերը դեռևս ամուր հիմքեր ունեին, թեև ժամանակի ընթացքում կրել են արտաքին որոշ փոփոխություններ: Ժողովուրդը, սովորույթի ուժի համաձայն, ավելի շատ ընդունում և կատարում էր նախնական այդ ծեսերը, քան պաշտոնական արարողությունները: Այս մասին երվանդ Լալայանը գրում է. «Ծիսական կարգը նախնադարեան հասարակության մեջ օրենքի ուժ է ունեցել... Հարսանեկան ծեսերին առելի մեծ նշանակություն են տալիս, քան պսակին, այնպես որ երիտասարդներին առանց հարսանեկան ծեսերի չեն պսակում, ինչպես այդ անում են ամուրիների ժամանակ. և եթե չհաս է լինում և կամ հոգևոր իշխանությունը պսակի հրամանը տալիս մեծ զուտար է պահանջում, կատարում են հարսանեկան ծեսերը և առանց պսակի խորհուրդը կատարելու կենակցում»¹:

Հայոց մեջ միջնադարում պսակը ավանդաբար կատարվում էր եկեղեցում: Այդ իսկ պատճառով ամուսնական կարգերի, հեթանոսությունից անցած կրոնական ծեսերի ու սովորույթների մասին տեղեկություններ են պահպանվել կանոնագրքերում ու Դատաստանագրքերում (սկսած Սահակ Պարթևի սահմանած կանոններից մինչև Ներսես Շնորհալու, Հովհաննես Օձնեցու, Մխիթար Գոշի, Սմբատ Սպարապետի, Դավիթ Ալավկա որդու և ուրիշների կանոնները):

Մի շարք կանոնական կարգերի հետ միասին Մաշտոց ծիսական ժողովածուներում ներկայացվում է նաև պսակի կարգը, այսինքն՝ եկեղեցում կատարվող ամուսնական ծիսական պաշտոնական արարողակարգը²:

Վերջինս բաժանվում է մի քանի կանոնների.

ա. կանոն նշան օրհնելոյ,

բ. կանոն պսակի հանդերձ օրհնելոյ,

գ. կանոն խաչփոխ առնելոյ,

դ. կանոն կուսի պսակ առնելոյ,

¹ Լալայան Ե., Ծիսական կարգերը հայոց մ.ջ. Ա. պրակ, Թիֆլիս, 1913 թ., էջ 5:

² Մեզ հասած ամենավաղ ձևագիր աղբյուրները 9-10-րդ դարերի Մաշտոցներն են՝ ՄՄ ձև. թիվ 1001 և Վենետիկի ձև. թիվ 457:

ե. Կանոն օրհնության բաժակի հարսանեաց,

զ. Կանոն թագ վերացուցանելոյ,

է. Կանոն երկրորդ պսակի, այսինքն՝ ամուսնության այրեաց³:

14-րդ դարի վերջից կամ 15-րդ դարի սկզբից մեզ է հասել մի գրառում⁴, որը պահպանվել է Մատենադարանի թիվ 3937 ձեռագրում⁵: Ձեռագիրն ընդօրինակվել է 1370 թվականին. սակայն ձեռագրի վերջին էջերում (192բ-196բ) գետեղված այս նյութը մեկ այլ գրչի կողմից ավելացվել է հետագայում: Այն և՛ ազգագրական, և՛ եկեղեցակրոնական ուշագրավ ու կարևոր մի նյութ է՝ հարսանեական ծիսական սովորույթների ժողովրդական և պսակի խորհրդի եկեղեցական ցկարագրությունների ու մեկնաբանությունների մի ամբողջություն: Հեղինակը (գրիչը) ծեսը ներկայացրել է այնպես, ինչպես այն կատարել է ժողովուրդը, և մեկնաբանել է եկեղեցական-քրիստոնեական տեսանկյունից:

Ձեռագրում գետեղված այս հետաքրքիր բնագրի որոշ հատվածներ առաջին անգամ 1956 թ. հրատարակել է Վարդ Բդոյանը⁶: Բդոյանից առաջ, 1889 թվականին, այն, բնագրային չնչին տարբերություններով, Մխիթարյան հայրերից մեկի կողմից «Բազմավելպում» հրատարակվել էր «Նախկին ազգային սովորույթինը հարսանեաց» վերնագրով⁷: Բնագիրը թվագրվել է հայկական ՌԾԹ (1610 թ.), իսկ ձեռագրային նյութի հեղինակը ենթադրաբար համարվել է Գրիգոր Տաթևացին կամ նրա ժամանակակիցներից մեկը:

«Բազմավելպում» ոչ մի հիշատակություն չկա վեներեմիկի մատենադարանում պահվող այդ ձեռագրի թվի մասին, ուստի նյութի վերաբերյալ մեր որոնումները ոչինչ չտվեցին: Մենք կարող ենք միայն ստույգ ասել, որ երկու հեղինակներն էլ, խոսելով նույն ձեռագրական նյութի մասին, այն հրատարակել են համավաճառաբար: Ջարմանալիորեն երկուսն էլ ամոտեսել և ոչ կարևոր են համարել ձեռագրում եղած հարսանեական ծիսական սովորությունների միջնադարյան հեղինակային մեկնությունները:

Ձեռագրական այս նյութը կարելի է համարել հարսանեական ծիսական սովորույթների միջնադարյան մեկնաբանություններից մեկը՝ կատարված ժողովրդական հենքի վրա, որն արտացոլում է միջնադարում կատարվող հարսանեական ծիսական սովորությունները:

Ստորև հրատարակում ենք բնագիրն ամբողջությամբ (ՄՄ ձեռ. թիվ 3937, թերթեր՝ 192բ-196բ)⁸: Բնագրում հանդիպող նշաններն են՝ /// - անընթեռնելի կամ ջնջված տառը կամ բառը⁹, [] - վերականգնված տառը կամ բառը, // - նոր էջի սկիզբ:

³ Տե՛ս Մաշտոց, Վենետիկ, ՚ի վանս Սրբոյն Ղազարու, ՌՄԶ (1831):

⁴ Ժամանակագրական այս ճշգրտումները կատարել ենք Մարենադարանի գիտաշխատողներ Գ. Տեր-Վարդանյանի և Ա. Ղազարոյանի օգնությամբ, որի համար հայրենում ենք մեր խորին շնորհակալությունը:

⁵ Ժողովածու: 1370 թ.: Գրիչ՝ Սյրիանեսու: Թերթ՝ 196: Նիւթ՝ Թուրթ: Մեծութիւն՝ 16x13: Գրութիւն՝ երկսիւն: Գիր՝ բոլորգիր: Տող՝ 21: Պահպանակ՝ մագաղաթ 2, ուղղագիծ երկարագիր, Անկարան: Յիշատակարան գրչութեան ժամանակի՝ 34ա, 46ա, 118ա, 169բ:

⁶ Բդոյան Վ., Հարսանեական ծեսերի ու սովորությունների նկարագիր՝ գրանցված 14-րդ դարում: Բանբեր Մարենադարանի, Երևան, թիվ 3, 1956 թ., 1ջ 53:

⁷ «Բազմավելպ», հյր. խէ, 1889 թ., Վենետիկ, 1ջ 232:

⁸ Ձեռագիրը թերթի I, վերջից ընկած են թերթեր:

⁹ Ձեռագրի վերջին թերթերի եզրերը մաշված ու պարծառված են, այդ իսկ պարծառով անբերանակի են:

[ՎԱՍՆ ՊՍԱԿԻ]

Ջի խորհուրդը ասին, որ վեր երևոյթ երկի կերպարանք ինչ, բայց ունի ծածուկ ինչ յին-քեան, զորարինակ՝ ի զիշերի շաշափեսցէ որ զանալթ ինչ, որ ունի թանձրութիւն ինչ, բայց զորարինակ նորին, աներևոյթ է ի նմանէ:

Այսպէս և խորհուրդը եկեղեցոյ խորհուրդ կոչին, զի ունին ինչ ի ձևոյ մարմնական, բայց ունի ծածուկ բազում ինչ, զոր ասէ առաքեալս:

Դարձեալ. զի ստեղծումն, որ արարն յԱստուծոյ ունէր երիս խորհուրդս: Նախ՝ զի բանականաց սկսաւ, այսինքն՝ ի հրեշտակաց, և ի բանականն առարտեաց, այսինքն՝ ի մարդն, զի ոչ էր կատարեալ գործն Աստուծոյ, եթէ ոչ էր եղեալ մարդն: Երկրորդ՝ զի խորհրդեամբ ի մարդոյս բնութենէ կամեցաւ զարծանաւորս իւր ընտրել, զորօրինակ՝ եթէ որ ծառ տնկէ, և այն վասն պտղոյ է, թէպէտ ոմն տերն է և ճուխք և ծաղիկ, սակայն կերակրելին պտուղն է: Սոյնպէս՝ թէն բազում անհատք ծնան յԱդամայ, այլ Աստուած զարծանաւորս իւր ժողովեաց յըշտեմարանս իւր, ըստ՝ ժողովեաց զգորեանն յըշտեմարանն և զ(յ)արդն այրեսցես (Հմմտ. Մատթ. Գ 12, Ղուկ. Գ 17): Երրորդ՝ զի կամէր Աստուած ի յարարած բնութենէս ի իւր էութիւնն միացուցանել յափտեմականն, զոր յետ ժամանակաց եկն և էառ մարմին: Ջայս ասէ առաքեալն խորհուրդն, որ ծածկեալ էր յազգաց և յամենայնից, յայտնեցաւ և եկեղեցի, զորոյ զմեմանութիւնն ցուցանէ խորհուրդ պսակին ի փեսայն և ի հարսն:

Դարձեալ. Քրիստոս ունէր կերպ մանութեան՝ նախքան զմարդանալն և ի ժամանակ մարդեղութեանն և ի խաչին և յետ յարութեանն, զորոյ զկերպաւորութիւնն մարմնաւոր փեսայն ցուցանէ: *Ջի երկի արարածովքս իմացեալ տեսանի* (Հոմ. Ա. 20), որպէս ասէ առաքեալն, զորս տեսեալն ելի ի բնութենէ առաքելոյս, որ ասէ խորհուրդն: Այսպէս և զերիս զառաջին խորհուրդն ունին կատարեալ ինքեան մարդն, զի ի բա//նականաց սկսանի խորհուրդ պսակին և ի բանականն կատարի, որ է Որդին: Վասն որոյ, եթէ որ ամուլ իցէ, ոչ առնէ կատարեալ զբանն Աստուծոյ, ոչ տալ հրաման ամուսնութեան, զի զցանկութիւն ախտին միայն հանէ և ոչ կատարեալ արհմութիւնն Աստուծոյ, որ ասէ. *Աճեցէ՛ք և բազմացէ՛ք* (ՄՄ. Ա. 22. 28): Նմանապէս և զարծանաւորսն Քրիստոսի յառաջ բերէ սուրբ ամուսնութիւնն, որպէս զՅովհաննէս և զՍամուէլ և զայլն ամենայն: Իսկ պոռնիկն շուն կոչի, զի չկատարէ զխորհուրդն Աստուծոյ, որ առ արծանաւորսն իւր ունի: Վասն որոյ և արտաքոյ բարեացն Աստուծոյ տանջի ի դրունս դժոխաց: Նմին մեան՝ յԱստուած միացուցանէ խորհուրդ պսակին, յորժամ սուրբ անկողնով կացեալ և բարեպէս զաւակ ծնեալ: Հարսնանան Քրիստոսի հոգով և ի կատարածի միանայ ընդ փեսային հարսնացեալ եկեղեցի: Վասն որոյ ասէ առաքեալ խորհուրդն ըստ միին արինակի. Եւ ունի փեսայն ել և մուտ: Ըստ շարադրութեանն, որ նախքան զմարդանալ բանին, զորս տեսցուք, թէպէտ և ոմանց անդէպ թոյի, բայց ոչ առաքելոյն Պաղոսի, որ ասէ. *խորհուրդս այս մեծ է* (Եփես. Ե. 32): Ե՛ւ ի ժամ խաչին, ե՛ւ յետ յարութեանն, զոր կարգաւորաբար յայտնի արասցուք, զի յայտնի լիցի բան առաքելոյն, որ ասէ խորհուրդս այս. *Ես եմ ի Քրիստոսն յեկեղեցի*:

Արդ՝ նախ սովորութիւն է ազգաց՝ փեսային խնդրել հարսն և կրկին կերպիւ ընտրեն. նախ՝ ի յիրեանց հաւատոյն՝ թէ հայ քրիստոնեայ է և թէ այլ քրիստոնեայք, և ապա ի մէջ

նոցա լընտիր և պատուական ազգէ մեծատանց և յազատաց, զի զոն աղքատ և գոեմիկ հայք:

Այսպէս և բանն Աստուած ընտրեաց զմարմինն իւր, զի ի յամենայն ստեղծութեանս ի մարդոյս էառ մարմին, որ էր ազգական մտաբանականութեամբն: Եւ ապա ի մէջ մարդոյս ի զառակէն Աբրահամու բոռն հարկանէ: Ասէ առաքելուն. *Եւ ոչ յայլ զարմէ, վասն որոյ և որք ընտրեան զխնամին իւր:* Այնպէս ընտրեցեն, զի եղիցին ըստ մեծութեանն Աբրահամու, զոր Աստուած ետես, ընտրեաց և հաւան եղև մնա: Զի երիս բարութիւնս զոյր կատարեալ ի յԱբրահամ: Նախ՝ զի հաւատոց յԱստուած կատարելապէս մինչև համարեցաւ մտաբանութիւն: Բ (2-րդ)՝ ողորմած էր. յայտ է, զի առ կաղնեան Մամբրէին ընդ խորանն, որ էր ի վերայ չոր /// Գ (3-րդ)՝ զի ոչ երբէք լինի ընթերցեալ, թէ խառնակեցաւ երեք Աբրահամ յատար անկողին, այլ միայն յամուսին իւր:

Այսպէս թէ ընտրեցեն քրիստոնէայքն՝ զհաւատովն և զողորմածն և սրբեալ ամուսնութեամբն ընտրեցեն, զի եղիցին մեծ բարձրելոյն, որ առ Աբրահամ: Եւ տե՛ս, զի ազգականքն ընտրեն և ոչ փեսայն, որպէս և հայրն Աստուած ի Հին արեւմտ և ոչ բանին անձնատրութիւնն:

Երկրորդ. սովորութիւն է՝ զի յետ ընտրութեանն երթեալ խաւսին և տան թաս գինի ի հայր և ի մայր հարսին և կամ ի համամանս նոցին:

Զայս արար Աստուած, զի ընդ խաւսելն Աբրահամու և ընդ որդոց նորին հաւանութեամբ արինացն ետ Աստուած զԲ (2) պնակ՝ ի տոն Մովսիսի և Ահարոնի, որք ծնողք էին բանին ժողովրդեանն, զի որպէս գինի ուրախ առնէ զմարմին և Բանն Աստուծոյ զհոգին մխիթարէս և ապա յետ նորա ի մարգարէսն, որք հոգացողք էին հարսին բնութեանն ի բնակութիւն բանին Աստուծոյ: Որպէս ասէ առաքել. *Խաւսեցեալ զձեզ, իբրև զկոյս մի, Սուրբ Փնային Քրիստոսի:* Վասն որոյ և խօսեցողքն պարտին լինել քահանայք, որք են յԱստուածակոյս կողմանէ և ասողքն հեզք, որպիսին՝ զՄովսէս: *Զի հեզ է ծառայն իմ Մովսէս* (տե՛ս Թուոց ԺԲ 3), ասէ:

Երրորդ. սովորութիւն է՝ յամենայն տանի և տարեկանաց գնալ ի տուն հարսին՝ ընծայիլ և կերակրովք:

Զայս արար Աստուած ի յարէն յայնմանէ, որ հաճեցաւ յԱբրահամն և ի Մովսէս յամենայն դարու և ի ժամանակի առաքել մարգարէս բանին և մարգարէութեամբ, նշանօք և արուեստիւք: Վասն որոյ և եկեալքն ի տուն հարսին, պարտին մանկի մարգարէիցն, զի կարասցեն տ[ալ] և հաշտեցուցանել զատար ազգիսն առ փեսայն:

Զորրորդ. սովորութիւն է՝ գնալ քահանայիցն և տանել նշան՝ և այն մատանի կամ ապարանջան կամ գինոյ, որ ետ պատրուսն, և կնիք առ հարսն և ի կամս նորա, մինչ զի այլ ոչ գոյ հնար՝ քակել նոցա ի միմեանց:

Զայս արար Աստուած, զի առաքեց զԳաբրիէլ, որ երբն նշան կուսին զաւետիսն և զՀոգին Սուրբ և զգորութիւն բարձրելոյն, որպէս ասէ յԱւետարանի անտ: Զի աւետիսն էր լուսն կուսին՝ // իբրև զգինոյ, և Հոգին Սուրբ՝ իբր զմատանի ի մատունսն, զի էր մարմնացուցանող Բանին Աստուծոյ և որպէս մատամբ ներգործէր: Վասն որոյ և Տէրն մատանին ասէր հոգոյն, իսկ զգորութիւն բարձրելոյն՝ իբրև զապարանջան՝ յայն և հաստատ՝ զգործ և զկնիկ կուսութեանն՝ պահեալ ի ծնունդն և յետ նորին: Վասն որոյ կանոնեցաւ յեկեղեցի

նշանակում, իբրև պատկերաբան լինել անքակելի, զի որպես յետ միատրություն բանին ի մարմինն յարգանդ կուսին, այլ ոչ քակեցաւ: Այսպէս նոր նշանեցին, անքակելի մնացեան:

Հինգերորդ՝ զի յետ նշանացն սովորութիւն է՝ առնել պատրաստութիւն հարսանեացն և տալ զամիսսն հաց և միս [և] զհինչ և այլ ոչինչ, զի անելի ինչ խնդրելն յանարինացն է:

Ձայս արար Քրիստոս, զի ետ ժողովրդեանն հաց և ձուկն և զայս կրկին անգամ յանապատին, նա թէ՛ զքանչելիսն ամենայն, որ ի յաչսն և ի յականջսն և ի ձեռսն և ի բոլոր մարմինն, նա թէ՛ զարիւն իւր ըմբելի և զմարմինն հաց ետ, որ կեանս տալ աշխարհի:

Իսկ արդ՝ այսոքիկ լինին նախքան զհարսանիսն, որպէս և խորհուրդն կատարեցաւ ի Քրիստոս նախքան զխաչելութիւն մարմնացեալ Բանին:

Իսկ վեցերորդն. կատարի սովորութիւն ի ժամանակ հարսանեացն, որպէս և Քրիստոս ի ժամ խաչելութեանն: Եւ զի յերեկոյին ժամուն առնեն հալուէս Դ (4) զունով՝ կարմիր և դեղին, կանաչ և սպիտակ: Եւ զհանդերձն փեսային և հարսին, ի վերայ եղեալ, տանին նախ ի տուն հարսին: Բայց զհարսինն զամենայն ինչ մերկացուցանեն ի մմանէ և ապա զնորն զգեցուցանեն, իսկ փեսային ոչ հանեն, այլ ի վերայ հնոյն զնորն զգեցուցանեն:

Այսպէս արար և Բանն Աստուած, զի ի ժամ խաչին ետ զԱւետարանն՝ իբր զքաղցր մեղր: Որպէս ասէ մարգարէն. *Քաղցր եմ ի քիմս իմ բանք Քո, որպէս զմեղր բերան* (Սաղմ. ԺԺԸ. 103): Եւ զայն խառնեալ հալուէ, յիւղոյ և յալերէ, որ նշանակէ. իւղն՝ զվարդապետաց բանն և ալերն՝ զբան իմաստութիւն իմաստնոցն, զի երբ խառնին սոքա, ապա անուշաման իբրև զհալուէս ի կոկորդս հաւատացելոց: // Իսկ որակ հալուէիցն. կարմիրն նշանակէ զՄատթեոս, զի զմարդկութիւնսն պատմէ, որ է կարմիր՝ ըստ Երզոյն, իսկ դեղինն՝ զՄարկոս, զի առիծակերպ [առա]ջի յասել Աւետարանին Իւրոյ, իսկ կանաչ՝ Ղուկաս, որ ունի զհերկս եզանց, ի կանաչէ յառաջ եկեալ, իսկ սպիտակն՝ զԹովհաննէս, զի զանեղ բնութիւնն և պարտէզն քարոզէ, զաստուածութիւնն, որ է սպիտակ:

Իսկ ի մարդկանէ ընկալաւ զԴ (4) առաքիմութիւնն՝ խոհեմութիւնն և զողջախոհութիւնն, զարիւնութիւնն և զարդարութիւնն: Զի սպիտակութիւնն նշանակէ զխոհեմութիւնն, որ է իմաստութիւնն, իսկ կանաչութիւնն՝ զողջախոհութիւնն, զի ծննդկան է, իսկ դեղինն՝ զարիւնութիւնն, զի աստուածասէր է ցամաք մարմինն՝ ըստ Փիլոնի: Իսկ կարմրութիւնն՝ զարդարութիւնն նշանակէ, զի կշռէ փոխանակ արեանն Քրիստոսի, զիւր արեանն հեղումն: Ձայս արդարութեան ասէր առաքեալն. *Լնում զպակասութիւն չարչարանացն Քրիստոսի ի մարմնի իմում* (Կող. Ա. 24):

Իսկ զի զհարսին զհանդերձսն ամենայն հանեն, զի ոչինչ գոյր ի բնութիւն մարդկային պատուութեան, ընդ որում՝ Հայրն երկնաւոր զանառակ որդին ասէ. *Վաղվաղակի հանէ՞ք զպատմութեանն առաջին, հագուցէ՞ք դմա*, որ է ամենեղութիւնն առաջին, որ ի դրախտին և մատանի ձեռս՝ զգործս առաքիմութեան և *կառնիկ յոտս* (Ղուկ. 15. 22)՝ զմեղելոտի ի գործոցն զարդարանա: Եւ զի ի յոտսն, որ է վերջին մասն, այսինքն՝ ի դուռն մահու անյայտ առնել զմեղսն, որպէս և կօշիկ զոտսն: Իսկ զփեսային ոչ հանեն. նշանակէ՝ զի յԱստուած ոչինչ ապականութիւն ոչ գոյր, այլ ամենայն ինչ Նորա սուրբ է, այլ զի մարդկային բնութիւն սգեցաւ: Որպէս ասէ մարգարէն. *Տէր թագաւորեաց զվաղելութիւն զգեցաւ* (Սաղմ. ՂԲ. 1): Վասն այնորիկ ոչ հանեն ի փեսայէն ինչ: Իսկ երեկոյն նշանակէ զվերջին դարն, յորում եկն Բանն Աստուած առնուլ մարմին և տալ զարեւն իւր ի մեզ: Իսկ զի ի ձեռն քահա-

նայիցն լինի այս. զի միջնորդութեամբ մարգարէիցն և առաքելոցն տուան օրէնքն. զորոյ նշանակութիւնն ունի մին քահանան հարսիսն և մին՝ փեսային:

Իսկ եւթներորդ. զի ի ժամ հարսանեացն հրաւիրակ առաքին ի տուն հարսին՝ տալ ան- տիս գալոյ հարսանեացն, զոր գեղջուկքն աղուէս կոչեն վասն թաքմաբար գալոյն:

Չորոյ նշանակութիւնն Յովհաննէս Մկրտիչն է, ըստ որում ասէր ինքն, որ ունի հարսն նաև փեսայ, իսկ // բարեկամ փեսային նմա ուրախութեամբն ուրախ լինի վասն ձայնի փե- սայի. զի ետ անտիս յաշխարհի գալ գարագոյն, քան զիս, որում չեմ արժանի զիրացն կօշկաց լուծ: Իսկ ի դժոխս ետ անտիս ոգոցն զգալն Միածնին և զազատիլ նոցին, որոյ պարգևք ընկալեալ գմարգարէսն զինք, նախ գուշակեցին վասն բանին, և ապտակս անաւ Արամայ ի սատանայէ, զի ոչ եղև գիտակ տմարեմութեան բանին՝ ըստ առաքելոյ: Զի թէ էր ծանուցեալ ոչ արդևք. զի Տէրն փառաց ի խաչ հանէի:

Ութներորդ. զի սովորութիւն է՝ զի մինչև ի ժամանակ պսակին գալ և առնուլ և ուտել է մերձաւորաց փեսային ի տան հարսին, իսկ յետ պսակին՝ այլ ոչ:

Զայս արար Տէր մեր, զի մինչև էր խաչեալ ի յաշխարհի ընդ մարդկան շրջէր, ընդ մո- սին ուտէր և ննջէր, խաւսէր և վարդապետէր և զսքանչելիսն կատարէր, իսկ յորժամ յար- եան ի մեռելոց, այլ ոչ երևեցաւ ժողովորեանն և ոչ եկէր ընդ մոսս, զի կատարացն տնա- րէնութիւնք մարդեղութեան՝ Նորին և ծանաթացան հաւատով Նորա, մանաւանդ թեզ փո- խանորդ Իւր թողեալ, ըստ որում ասէր. *Մեծամեծ ևս քան զնոյն զործիցէք, զի ես առ Հայր երթամ* (Յովհ. ԺԴ. 12):

Իսկ իններորդ. սովորութիւն է՝ տանել ի դուռն եկեղեցոյն բազում էրգաւք և նուագարա- նաւք, ծնծղայիւք և քնարիւք և երիվարաւք:

Զայսպիսի նշանակութիւն ի ծննդեանն Բրիտտոսի հրեշտակք գովեցին՝ «Փառք ի բար- ձունս» երգելով և ի գալն լերուսաղէմ յովանկաւ: Բազում ժողովորոք տարածանէին զհան- դարձս և ճօճանակէին մանկունքն և գովէին մինչև եմուտ ի տաճարն, եթէ քարինքն աղա- դակեցին (Ղուկ. ԺԹ. 41):

Իսկ իններորդ¹⁰. սովորութիւն է՝ ի դրան եկեղեցոյն զինահարել նախ մայրն ի փեսայն և ապա քահանայն զհարսն ի փեսայն և ապա անդրադարձեալ և երկոքեանն յանձն առ- նուն: Զայստսիկ նշանակեաց Պետրոս յասելն. *Տէ՛ր, ահառասիկ մեր թողաք զամենայն և եկաք զկնի Բո* (Մարկ. Ժ. 28): Արդ՝ զինչ լինելոց է մեզ, զոր յանձն էառ, որն դուք որ թո- դիք և եկիք զկնի իմ, հարիւրապատիկ տամ աստ և հանդերձելումն: Իսկ յանձն առնուլ մարդոյս նշանակէ որդոցն որոտման ասելն: Կարող եմք զբաժակն ըմբել և զմկրտութիւնն մկրտել: Իսկ զի մայրն և // յանձնէ զհարսն, այս ասելն է. *Մատան զինի ոչ ունենք վասն հարսանեացն* (Յովհ. Բ 3), որում պատասխանէր. *Չի կայ իմ և քո՝ կին քո, չն է հասեալ ժա- մանակ իմ* (Յովհ. Բ 4):

Իսկ տասներորդ. սովորութիւն է՝ զի նարատ ոլորեալ՝ կարմիր ընդ բանբակի խառ- նեալ և երեկ կղի շարամանեալ. մի կուղն կարմիրովն խառն և երկունս՝ անխառն, միայն բանբակ, զոր մանն փեսեղբայրն և քահանայն, հարսին քոյրն և քահանան և նովաւ կա- պեն զխաչն ի պարանոցն փեսային:

¹⁰ Ձեռագրում գրիչը խախտել է համարակալման հերթականությունը՝ կրկնելով իններորդը: Մենք ներկայաց- նում ենք այնպես, ինչպես բնագրում է:

Այս գղատանություն Սուրբ Երրորդությանն նշանակել, յորոց մի անձն միատրել ընդ մարմին, զոր նշանակել կարմիրն, իսկ երկուսն, առանց կարմրոյ՝ զՀայր և զՀոգին: Եւ այն միատրեալ մի բնութիւն՝ երրորդական անձնատրութիւն՝ անխառն և անբաժան, զոր ի ձեռն խաչին կախուիմք հաւատով ի պարանոցն Աստուծոյ, այսինքն՝ առաքելոցն արինօքն և ի վերայ լանջաց նորա կամք հանապազ[ար] ի վերայ ժողովրդեան Նորա, իսկ /// նեն, այսինքն՝ ուսուցանեն զայս /// նոր օրինացն և փեսեղբայրն՝ դասք հեթանոսացն /// և ժողովորդ՝ հին արինացն ///:

Յովհաննէս Մկրտիչն նշանակէր, որ վկայէր. *Սա է, վասն որոյ ես նա /// էի առջի իմ եղև Բրիստոս (Յովհ. Ա. 30):* Այսոքիկ նշանակեն զփեսայութիւնն Բրիստոսի, որ ի ժամ խաչելութեանն:

Իսկ մետասաներորդ. սովորութիւն է՝ զի արտաքոյ եկեղեցոյն յանձնեն և ի մէջ եկեղեցոյն պսակեն և արտաքոյ եկեղեցոյն առնեն զգործ ամուսնութեան:

Եւ այսոքիկ նշանակեն, զի արտաքոյ դրախտին ստեղծաւ մարդն կնամ և ի դրախտին պսակեցաւ: Ասաց. *Եղիցին երկոքեանն ի մարմին մի (Մատթ. ԺԹ. 5):* Եւ ի դրախտէն ելեալ, ապա ամուսնացան: Վասն որոյ և թէպէտ յեկեղեցին պսակին, այլ ոչ ամուսնանան, զի այս անարգանաց գործ է, որ ոչ վայել է դրախտին նոցա, զի մարդ ի պատուի էր և ոչ իմացաւ և այն:

Իսկ երկուսասաներորդ. սովորութիւն է՝ պատարագաւ պսակել. ժամամտաւ և ամենայն, որ ինչ պատարագին կարգն, զի Բրիստոս արինակել է: Ըստ առաքելոյն, վասն որոյ ինչ ճշմարտութիւնն է, զայն արինակին յայտնի առնիք:

Իսկ երեքտասաներորդ. սովորութիւն է՝ պսակ անուանել և պսակ դնել ի գլուխ փեսային և հարսին:

Այս այն է, որ ի յերգսն պատմի: Տեսէ՛ք զՍողոմոն արքայն, որ պսակեց մայր իւր յաւոր փեսայութեան, որ է խաչին // փուշ պսակն, որ եղին ազգակամք մար նորա ի ժամ չարչարանացն: Եւ զի թագաւոր էր Բրիստոս, զոր արժանապէս պսակեցին, իբր նախատինս դնելով և զայս, որ նմա ի նախատինս եղաւ: Մէք ճշմարտապէս ստուգեմք ի ձեռն արինակին՝ զնա թագաւոր և տէր կարդալով:

Իսկ չորեքտասաներորդ. սովորութիւն է՝ սպիտակ հանդերձ փեսային սգեցուցանել և խաչ գաւտի կապել կարմիր՝ յետոյ և առաջի, մանաւանդ, զի յետ ընթերցմանն արհնել և զայն ըմբել տալ. զկէսն հարսինն և զկէսն փեսային:

Սպիտակ հանդերձն զկուսութիւն փեսային ցուցանէ, որ կացեալ է ի ժամ փեսայութեանն, իսկ խաչկապն՝ իբր թէ խաչելոյն զօրութեամբն պահեցաւ, զի առանց իմ ոչինչ կարէք առնել: Իսկ բաժակն հաւասարապէս ըմբելն՝ զչարչարանն օրինացն Բրիստոսի միապէս յանձին ունել, զի է Բրիստոս Յիսուս և ո՛չ արու և ո՛չ էք: *Ձի ամենեքեան դուք մի էք՝ ի Բրիստոս Յիսուս (տե՛ս Գաղ. Գ 26),* ասէ առաքեալ:

Իսկ հնգետասաներորդ. զի սուր է քարշեալ յաջմէ և յահնէլ ի հանելն յեկեղեցոյն: *Ձի հրամայեաց Աստուած բոցեղէն սրոյ շուրջանակի պահել զհանապարհս ծառոյն կենաց՝ ի հանելն զԱդամ (հմմտ. Ծննդ. Գ 24):*

Իսկ վեշտասաներորդ՝ զի նստին յաստիճան եկեղեցոյն և ամենեքեան պար առեալ երկրպագեն՝ թագաւոր զնա կարդալով: Ջորոյ գերազանցութիւնն զԲրիստոսի պատմէ

մարգարէն, որպէս փեսայ, զի ելանէ յառազաստէ և ցնծան, զորօրինակն՝ տեսաք եղև[ցի] յառազաստէ եկեղեցոյ և ի կարօտութենէ մորին երկրպագեմք օրինակի մորին, այլ և եղևելն մորա լեկեղեցոյն. օրինակ է զպատեան [յեր]կնից: Յորժամ միանայ ընդ փեսային, որում ամենայն լ[ե]զու խոստովան լիցի, թէ Տէր է Յիսուս ի փառս Աստուծոյ Հօր:

Իսկ եւթնասաներորդ. սովորութիւն է՝ այլ ոչ դառնալ ի տուն հարսին, այլ երթան ի տ[ուն] հօրն փեսային:

Զի Քրիստոս [մի]նչն ի ժամ խաչելութեանն յաշխարհի, իսկ յորժամ /// ի խաչին, առեալ զք /// մարդոյն, համբարձաւ ի սեպհա[կ]յան տուն Հօրն՝ յերկինս, ապա անիմաստ է այլ դառնալ ի տուն հարսին:

Ութնասաներորդ. սովորութիւն է՝ ի տեղի բարձր մատ[ել] ///, որ ակներև /// տեսանի /// ըն[ա]յել միճչն յերեկոյ, իսկ երեկոյն առաջի իրոցն ուտել սակաւ ինչ: Վասն զի Քրիստոս ի ժամ խաչին պարգեալ էր ձեռք և ոչ ջուր անգամ ետուն մնա, զի ասէր՝ *Ծարաւ եմ* (տե՛ս Յովհ. ԺԹ. 28.): Այլն յետ յարութեանն ի տուրըջեան անխ/// աբար կայր, իսկ երեկոյն որսքն փակելովք ասէր. *Մի՞թէ ունիք ինչ ուտելոյ /// մնա ձկան խորովելոյ մասն* (Յովհ. ԻԱ. 5.): Ապա ուրեմն՝ անմտութիւն է փե[սայ]ին առաջի ժողովրդեանն ուտ[ել] ինչ]:

Իճնասաներորդ. զի եւթն /// հարսանեանց որչափ մատի փեսայն յառազաստն՝ մանկունք մախատինս տան հարսնքունքն:

Որ մշանակէր՝ զմախատինք հրէ[այ] ժողովրդեանն, որ քոյր էր հ[ե]թանոսաց հարսին, զի մա [էր] հարսն Քրիստոսի և արտաքսեցաւ /// յԱստուծոյ աչացն ելին, ասէ առաքեալ. /// մարդկան ատելի եղեն:

Քսաներորդ. զի յետ եւթն ատր /// պսակն և ապա հրա[ման տար] յԸ. (8) ատրն /// կատարելութիւն ընտրեալքն ի բնութենէս, իբրև զմի հարսն արժանատրեալք մտանեն յառազաստն, ըստ այնմ՝ եկն փեսայն և պատրաստութիւնքն մտին ի հարսանիսն, և փակեցաւ դուռն:

Իսկ զի ճանապարհին կամ յայլ գեղոյ կամ ի միատունն հալածեն, և կալնուն զկիրճս ճանապարհաց և խնդրեն ինչս և ոչ թողուն, միճչն առնուն:

Եւ այս թերևս զերեց որդոյն ունի զհակառակութիւն, որ լուեալ զձայն պարուցն ուրախութեան անառակին, հարցանէ. *Ո՞վ է սա թագաւոր փառաց* (Սաղմ. ԻԳ. 9) և *թէ ուլ մի երբէք ոչ ետու զիս* (Ղուկ. ԺԵ. 29.): Այսոքիկ և այլ բազում, որ օրինակ է Քրիստոսի և եկեղեցոյ առ մարմնաւոր փեսայս, վասն որոյ խորհուրդս այսմ է: Դարձեալ մեծ լսես, մի՛ այսպէս իմասցիս, թէ պսակ մարդոյս մեծ է, քան զՔրիստոս, իբր թէ հագիւ արիմակի Քրիստոս ի սոսա, այլ մեծամալով զայն, ասէ, թէ ոչ անամական իմն է այս գործ պսակիս, այլ մեծ իմն է, զի ի Քրիստոս արիմակի և լեկեղեցիս, իսկ զարիմակ սիրոյ ասես.....: